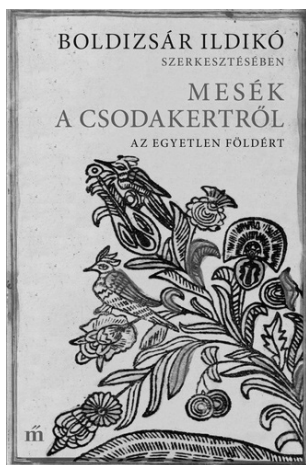

HAJNAL ZSOLT

Mitopoézis és ökopolitika: séta hiedelmeink táptalaján

BOLDIZSÁR ILDIKÓ (SZERK.):

MESÉK A CSODAKERTRŐL – AZ EGYETLEN FÖLDÉRT

Magvető Kiadó
Budapest, 2019
255 oldal, 3499 Ft

Már a könyv születése is „mesés”: Boldizsár Ildikó a *Metamorphoses Meseterápiás Egyesülettel* karöltve mindössze három nap alatt állította össze a *Mesék a csodakertről – Az egyetlen Földért* című kötet anyagát, három hónap múlva pedig már a könyvesboltokban is megvásárolható volt. A *Mesék a csodakertről* már csak különösen csodás keletkezési körülményei miatt is gyanakvást kelthet az olvasóban, hiszen amennyiben a mesei hármast nem csak holmi marketingfogás, adódik a kérdés, vajon mennyire lehet átgondolt egy gyűjtés, ha annak mindössze pár nap leforgása alatt egy publikálásra kész kötet az eredménye. A válasz: nem igazán. A *Mesék a csodakertről – Az egyetlen Földért* öt ciklusba rendezve vonultatja fel azt az ötvenhat mesét, amit Boldizsárék a *Művészek a klímatudatosságért* elnevezésű együttműködés apropóján válogattak össze, s amelyek az ökokrízis kellős közepén, de még az ökokatasztrófa előtt a minket körülvevő világ iránti felelősségvállalás fontosságára hívják fel a figyelmet.

Legalábbis (az előszó szerint) ez lett volna az alapkoncepció, a narratív szálat kirajzoló, a megoldás lehetőségével is kecsegtető közhelyes ciklusszériában (*Amikor még rendben mentek a dolgok, Ember és állat szövetsége, Mit kapott az ember a természettől?, Megbomlott egyensúly, És ahogy újra rendben mehetne...*) ugyanakkor sok mese indokolatlanul kapott helyet. Mintha a klímatudatossági projekt égisze alatti munkálkodás inspirációból időközben nyomássá vált volna, s olyan gondolatok és megoldási stratégiák szócsövévé próbálták volna tenni a meséket, amelyeket azok műfaji és tartalmi sajátosságaik révén eleve képtelenek artikulálni. Mindjárt itt van példának okáért a *Teknőc élelmet szerez afrikai népmese*, ami az *Amikor még rendben mentek a dolgok* című első ciklus egyik darabja. A kötet célkitűzését és a ciklus elnevezését te-

kintve a feltételezhető, eredeti szerkesztői indíttatás, és az ebből logikusan következő nyilvánvaló olvasói elvárás olyan mesék sorozatát jelentené, amelyek egy letűnt, mitikus (ős)-harmónia egykori meglétéről adnak tanúbizonyságot. Mindennek ellenére *A Teknőc élelmet szerez* egy egyszerű didaktikus mese a türelem kifizetődéséről.

Ez csak egy példa az alapkoncepció stabilitását megkérdőjelező szerkesztői lépésre, megemlíthetjük még az *Ember és állat szövetsége* ciklusból *A pipakőbánya rejtélye* című, mások tiszteletére és elfogadására tanító lakota indián legendát, ahol ember és állat viszonya nemcsak hogy mellékes, de esetleges, hovatovább a legenda tanító célzatának tárgya és a ciklus szándéka közt jottányi átfedés sem detektálható. De itt van még a *Mit kapott az ember a természetől?* című ciklusból a kapzsiságról szóló *Mese az öregemberről, aki a kiszáradt fákat kivirágoztatta* is, ami több másik meséhez hasonlóan – jobb magyarázat híján – csak azért kerülhetett ad hoc jelleggel az adott szakaszba, mert fák és virágok is szerepelnek a történetben. Ezek az editori megfontolatlanságok, rögtönzött(nek tűnő) megoldások engednek arra következtetni, hogy tanácsosabb lett volna több időt engedni az egyes ciklusok kialakulásának – még ha az esetleg az értékesíthető csoda rovására is ment volna. A meglévő történeteket felhasználva azonban a legszerencsésebb lépést minden kétséget kizáróan a ciklusos szerkezet és a direkt nevelői célzat elhagyása, így pedig a természeti vonatkozású mesék szimplán tematikus felsorakoztatása jelentette volna. Így nemcsak a sietség, de az erőfeszítés végett sem tapadna veríték a gyűjteményhez.

Már csak azért is sajnálatos, hogy sok mese ennek a pedagógiai célzatú struktúrának esett áldozatul, mert a gyűjtemény egyébként valóban felvonultat olyan, a szociokulturális jelenségeket ökológiai vonatkozásban bemutató történeteket, amelyek nemcsak az értelmezési, reprezentációs keretrendszer sajátosságai miatt érdekesek, de valóban a (viszonyban-)lét kihívásainak rendezéséhez nyújtanak autentikus és megindító etikai parabolákat. Kevés szöveg mutathatná be jobban a rációtól kínzatott, a kérdéseire folytonosan válaszokat kereső értelmes ember gyötrelmeit, mint *A mindentudó hlopec*: „Olyan kíváncsi volt, hogy ő aztán mindent, de mindent tudni akart. Ha valamire rápillant, ha valamit meglát, mindent megkérdez, fülitől-farkára megérdeklődik az emberektől. Ha az égen felhők úsznak... Honnan lettek oda? És hová úsznak? Ha meghallja a falu alatt a patak csobogását: hová folyik az a patak? Ha szálfaerdő kerül a szeme elé... Ki ültette azt az erdőt? Miért van a madaraknak szárnyuk, miért repülnek szabadon az ég alatt, és akkor az embereknek miért nincsen szárnyuk?” A belorusz népmesében a kíváncsi Andrej történetét követhetjük nyomon, akit mindentudásának kényszere egészen életadó csillagunkig, a Nap színe elé hajszol: „– Elmegyek – mondja –, magához a naphoz megyek, mert ő mindenütt világít, mindent lát, hát akkor biztosan tud is mindent. Majd ő elmeséli nekem, amit nem tudok.” Így indul útnak Andrej, hogy megkeresse a helyet, ahol a Nap az este közeledtével alábukik, s így akad útjába az az ember, aki egy kövön ülve afelől érdeklődik minden arra járótól, meddig kell még vajon ott ülnie. Miután Andrej sem tud neki válaszolni, a hlopec továbbmegy, s a vállával egy karókerítést támasztó emberbe botlik. Az ember nem tudja, mit csinál ott a kerítést támasztva, megkérdezi Andrejt, aki higgadtan csak annyit válaszol, hogy minden bizonnyal nem keresné azt, aki mindent tud, ha tudná a férfi kérdésére a választ. Miután egy szemétdombon kotorászó embert is válasz nélkül hagy, sűrű rengetegbe ér, amely rengetegben estefelé a Nap palotáitól vakítóan ragyogó tisztásra lel. A palotában a Nap anyja fogadja, neki mondja el Andrej, miért is keresi fiát. Közben Andrej a kérdéseit sorolja, a Nap anyja elálmosodik, s türelemre inti Andrejt, várja

meg fiát, míg ő nyugovóra tér. Később, amikor Andrej a pataknál várja a nap végét, hirtelenjében egy, a víz mélyéről felúszó gyönyörű lányra lesz figyelmes. Őva inti Andrejt, nehogy igyon a patak vizéből, különben megperzseli a Nap. Elvezeti őt egy forráshoz, s megígérteti Andrejjel, semmilyen körülmények között se mondja el az égitestnek, hogy találkoztak, azzal felrepül a magasba és fényes csillaggá változik. A Nap nem tesz tanúbizonyságot vendégszeretetről: nincs ideje Andrejt okíttatni, ezért gyorsan bevilágít sugaraival Andrej fejébe, amire a hlopecnek egy pillanatig olyan érzése támad, hogy mindent tisztábban lát – éppen csak szíve tűnik hidegnek abban a ragyogó lángolásban. A palotán kívül aztán eszébe jut Andrejnek a lány, hogy mennyire szeretné látni még őt, ezért hívogatni kezdi, mire a lány csillag képében aláhullik az égből. Amint a lány újra emberi alakot ölt, Andrej rápillant, s azon nyomban megéri, hogy szíve ismét a régi, boldogságában pedig az ég madarait sem irigylí már. Mi több minden világossá válik Andrej számára, így már válaszokkal is tud szolgálni a korábban útjába akadt tanácstalanok számára. „És most már nem Andrej kérdezősködik mindenféleképp az emberektől, hanem az emberek kérdezősködnek tőle. Így lett bölcsőbb Andrej mindenkinél” – olvashatjuk a népmese megindító befejezését. A mindentudó hlopec egy kedves és szimpatikus példája annak a radikális revelációnak, amelynek során az ember számára nyilvánvalóvá válik, hogy az élet kérdéseire, magára az életre mint kérdésre a viszonyban-létben megnyilatkozó szeretet lehet a válasz.

Hasonlóan érzékeny pillanata a gyűjteménynek *Az első templom* című, talmudi legenda nyomán íródott történet. Két testvér önzetlensége, egymásról való gondoskodása áll az elbeszélés középpontjában. A saját földdel rendelkező, de a szérűn osztozkodó testvérek minden évben összegyűjtik a termést aratáskor, majd egyenlően elosztják azt egymás között. A két férfi élete merőben különbözik egymástól: egyikük egyedül él, míg másikuknak sok éhes szájat kell etetnie. Egyik évben tízszer annyi gabona terem, mint máskor: az öröm ugyan hatalmas, de semelyik testvér sem tudja, mit is kezdené annyi búzával. A testvérpár egyedül élő tagja arra gondol, hogy ott van fivére, akinek a családja nagy hasznát tudná venni a pénzért tehető gabonának, míg a nagycsaládos testvér csak arra tud gondolni, hogy bármi baja esik is, róla a felesége és a gyerekei gondoskodnak, de bátyjának jól jöhet nehezebb időkben az anyagi haszon. Egy este mindketten fölkelnek hát ágyukból, a hátukra kapnak annyi zsákot, amennyit csak elbírnak, s a teliholdas éjszakában elindulnak a másikhoz. Félúton összetalálkoznak, megtorpannak, egy ideig csak néznek egymásra szóltanul. Mikor aztán megértik, mi is történik velük, mindketten ledobják búzával teli zsákjaikat a hátukról, s sírva egymás nyakába borulnak. A történet nem csak a testvérek közötti gondoskodás fontosságára figyelmeztet. A közmegegyezés szerint egyértelműen női konnotációjú tulajdonság, tevékenység itt két férfi között nyilvánul meg, ami egyrészt a sztereotip maskulinitás normáit dekonstruálja, másrészt pedig ennek a dekonstrukciónak a végrehajtásával egy olyan új, nemcsak a férfiak közötti viszonyulásokra vonatkozó interszubjektív etikát alapoz meg, amelyben a (természeti) erőforrások feletti szuverenitás jelentéktelenné, a „maternális habitus” pedig a fenntartathatóság alapjává válik. Az ezeken az elveken létrejövő és működő kapcsolatok sürgősségét hangsúlyozza, mi több azok legitimitását szentesíti a szöveg is, mikor Isten mintegy „kiszól” a szövegből, s a gondoskodást, a másik felé való odafordulást a transzcendens megnyilvánulásának közvetlen előzményeként tételezi: „Ez az a hely, ahol fölépítem az első templomot”.

Boldizsár a könyv előszavában leírja egy mesehős kérésével kapcsolatban, hogy az „híven tükrözi az archaikus ember más mesékben is megtalálható tiszteletteljes kapcsolatát a körü-

lötte lévő világgal.” Hétköznapi ökológiai tudásunkat át- meg átszövik az archaikus emberről és a tradicionális népekről szóló, nem ritkán egymásnak ellentmondó mítoszok. Egyik ilyen a leginkább környezetvédők között elterjedt, és Boldizsár előszavában is hangsúlyozottan megjelenő egzotikus „Másik” mítosza, amely az archaikus embereket „földközeli” pozíciójukból következőleg inherens módon „természetközelinek” is tartja. Ebben az elgondolásban ezek az emberek – egyrészt a hagyományok követése és tisztelete végett – egyensúlyi állapotban élnek a természettel, ökológiailag tehát ők azok a „nemes vadak”, akik nem tesznek semmiféle kárt a környezetükben, kommercializált életstílusukkal pedig az idők folyamán odaveszett ökológiai tudás mint a harmónia konzervatív mítosza propagálható a különböző populáris médiumokon keresztül. Lásd ennek a könyvnek a folytatódó előszavát: „A teremtmítoszok, varáz- és eredetmagyarázó mesék a legősibb formájuktól kezdve őrzik ezt az organikus-harmonikus, a legmesszebbmenőkig ökológikus szemléleten alapuló kapcsolódási formát”. Bár a kötet nem közvetíti egyértelműen a modern ipari társadalom mint természet erodáló szerveződés és a harmonikus „őskor” mint balansz romantikus kontrasztját, a boldizsári prologus felőli olvasatban nehéz nem észrevenni, hogy a klímakrízisre válaszul adott kötet a mítoszteremtés, pontosabban a mítoszmegőrzés szolgálatában áll. Boldizsár a mitikus aranykort idézi meg egy jövőbeli ideális társadalom modelljeként, ami voltaképp a „futurisztikus primitivitás” programjának tekinthető: retorikai magabiztossággal állítja az emberek és a természet közötti egykori egyensúly meglétét, sőt magának a természetnek igyekszik egy olyan fogalmát, képét (re)konstruálni, amely a mitikus egység, egyensúly archetipikus locusaként definiálódik, ennek okán bukolizáló, egyszersmind torzító optikában rehabilitálja a primitivizmus korát.

Az interjúk során az előszóban is bemutatott „koherens” világgép hitelességét firtató kérdésekre Boldizsár általában a „mesék bölcsessége”, valamint a „több évezredes tudás” közhelyeit használja érvelései konzisztens paneleiként, de az imént említett, igen-igen labilis lábakon álló archetipusok teóriáját is pusztán axiómaként kezeli. Hol maradnak a (néprajz)kutató Boldizsár kérdésfeltevésai? – kérdezheti magától az olvasó a kinyilatkoztatások láttán. Mert ez az, a mese mint az igazság abszolút forrásának pozicionálása, ami megkérdőjelezi a kritika tárgyát képező könyv hitelességét is. „(...) ezek a mesék nagyon sokat megőriztek azokból a helyes választásokból és döntésekből, amelyek mentén fölépíthető egy nagyobb tudatosságon alapuló, új világ” – írja Boldizsár, s e helyütt ugyancsak azoknak az aggályainknak adhatunk hangot, amiknek a könyv ciklusos szerkezetét illető kritikánk megfogalmazása kapcsán implicit módon már hangot adtunk. Mert miért is nem tekinthető a mese „csak” a primitív társadalmi tudatforma egy izgalmas tes/xtet öltésének? Miért kell azt mindenféleképp életbölcsességgé avatni? Ha erre a kérdésre a népmesék evolúciója, vagyis a közösségi jóváhagyás mint kulturális szűrés és az áthagyományoz(ód)ásra való jog odaítélésének temporális sajátossága, vagyis a (nép)mesék archaikus volta a válasz, akkor ennek értelmében automatikusan hitelt érdemel bármi, aminek valaha tradíciója volt. Időnként az a baljóslatú érzésünk támadhat, hogy nem csak a *Mesék a csodakertről*, de a hihetetlenül összetett meseterápia programját is egyfajta szemfényvesztő árucikké való devalválódás veszélye fenyegetheti. Annak tényét pedig bár csakugyan könnyű bizonyítani, hogy őseink egykoron valóban vadászó-gyűjtögető életmódot folytattak, arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy mind a mai napig léteznek olyan társadalmak, amelyek a környezeti szerénység mintáját követve a civilizációs komplexumnak nyújtanak kortárs életvezetési stratégiát-alternatívát, er-

go ökotudatosan, „harmóniában a természettel” élnek a huszonegyedik században. A radikális ökológiai hiedelmeket listázó kötet által is áhított környezeti szerénység, pontosabban az ökológiai harmónia paradicsomi koncepciója korántsem holmi vízió vagy zöld utópia, hanem az olvasó jelenében is éppen megvalósuló praxis.

De miért ez az intenzitású ragaszkodás a mítoszokhoz? A választ a könyv összeállítása mögötti motiváció rejti. A mítosz és a társadalmi tudat közti kapcsolat szorosságának fontos tényezője a társadalmi bizonytalanság, ami az éppen aktuális és a vágyott társadalmi normativitás közti diszkrepancia mértékéből fakad. Ennek értelmében azon nyomban, ahogy a társadalmi gyakorlatok stabilizálódni látszanak, maga a társadalmi tudat érvényen kívül helyezi az „új rend” harmonizációjáért és megszilárdításáért felelős mítoszokat. A társadalmi mítoszok táplálta hagyományok mindig is a társadalmak fenntartható fejlődéséért felelős faktorként, egyfajta normatíva-szabályozókként funkcionáltak – ez nem csupán a tradicionális, de napjaink társadalmaira is igaz. Mind a tradicionális, mind pedig az ipari társadalmakban a mítosz az, ami a társadalmi tudat reprezentálásának egyik legfontosabb részét képezi – olyannyira, hogy a világról való percepciónk alakulását is nagyban befolyásolja. A Boldizsárék szerkesztette mesegyűjtemény is jó példája annak, hogy minél nagyobb a társadalmat illető bizonytalanság, annál nagyobb az igény a „visszatekintésre”, a különféle mítoszok felélesztésére. A mítoszteremtés folyamata során a minket körülvevő valóság és társadalmiság nem csak képzetessé, de alakíthatóvá is válik, s a(z át)mitologizált tudat alakítja a realitásról való képünket. A valóság eme rekonstruált képe fog hát világnézeti irányelvekkel és megfelelő viselkedési orientációkkal szolgálni a társadalmi létezés számára.

Azok a történetek, amelyek az emberi felelősségvállalás fontosságára intenek, legalább arra a nagyon egyszerű, bár annál fontosabb pszichológiai alapvetésre is ráirányíthatják a figyelmet, hogy az emberek gyakorta a tanult, tudattalan minták ismétlési kényszere által befolyásolt lények, ha pedig ezeket a tudattalan mintázatokat képesek tudatossá tenni, akkor módjukban áll változtatni is azokon. Elég, ha elképzeljük, hogy jelenünk ökológiai állapotát mennyiben lenne képes pozitív irányba elmozdítani egy kollektív mentális korrekció, s máris rádöbbenünk a mintázatok fontosságára. Ahhoz pedig, hogy ez az ideálisabb mentális kép valósággá válhasson, az ökoetikus cselekvéshez vezető effektív lépések megtételéhez elengedhetetlen ösztönzést nyújtanak a *Mesék a csodakertről* gyűjteményhez hasonló kiadványok. A (még) közvetlen fenyegetettséget megelőzve segít tudatossá tenni tetteinket, segít tudatosítani a tényt, hogy nem vagyunk képesek csak önmagunkban létezni, s egymásrautaltságunkban időszerű leszámolni az individualizmus (tév)eszmejével. A *Mesék a csodakertről* ennek értelmében mitopoetizáló hajlama és esetenként működtetett bináris logikája ellenére ambivalens módon a posztmodern szellemének megfelelően a hierarchikus rendszerek mielőbbi lebontását is egyértelműen szorgalmazza. Mi több az önmagunkról mint rendszerelemekről és nem mint a teremtés koronáiról való gondolkodás már poszthumanista színezetet ad a gyűjteménynek. Ennek a paradigmaváltásnak, az előzőleg említett, az ökokrízis megszüntéhez vezető mentális korrekciónak a szükségességét és gyakorlati megvalósítását lenének hivatottak bemutatni specifikusan az utolsó fejezet, az *És ahogyan újra rendben mehetne...* című fejezet meséi. Kár, hogy a biztató cikluscím ígéretével ellentétben itt sem arra látunk példákat, hogyan is bánhatna jól az ember a természettel, hanem a természet ismét csak mint „zöld díszlet” jelenik meg ezeknek az emberi interszubjektivitás etikájáról szóló tanmeséknek a háttérében. Így mindent egybevetve elmondható, hogy az újabb elméleti

megközelítésekre is fogékonynak mutakozó *Mesék a csodakertről* „mitopoétikus ökopolitikája” is végeredményben arra törekszik saját szűkre szabott keretein belül, ami egyébként a társadalmi és gazdasági rendszer legitimitását bíráló ökológiai politika egyik célkitűzése, ez pedig nem más, mint az emberi és más életközösségek működőképességének helyreállítása. Ehhez pedig elengedhetetlen az önmagunkon való túllépés, a (bio)diverzitás tisztelete, a szabad tetteben a mások sorsáért való felelősségvállalás tudatának megnyilvánulása. A *Mesék a csodakertről* pedig, és ez a legfontosabb, mindenekeelőtt ezek gondolatíságának jegyében fogant.

